

**TRADICIONALNI BRAČNI I PORODIČNI ODNOSI
ALBANSKOG STANOVNIŠTVA SA KOSOVA I METOHIJE
U SVETLU ZAKONIKA LJEKE DUKADJINIJA**

*Jelena PREDOJEVIĆ**

Da bi se bolje razumela društvena uslovljenost demografskih kretanja na Kosovu i Metohiji posebna pažnja treba da se posveti albanskom narodnom običajnom pravu ili Zakoniku Ljeke Dukadjinija (u daljem tekstu ZLD), koji je u mnogome uticao na način života albanskog stanovništva u prošlosti. ZLD predstavlja skup pravila i normi kojima su Albanci uređivali svoje odnose, a delom to čine i danas (Pupovci, 1968:47). Neki autori su mišljenja da je to zbirka cele albanske tradicije (Djerdji, 1977:13). Stoga se smatra da je to jedan od razloga koji su omogućili da duh ZLD u narodu ne bude doveden u pitanje i što je, u vreme kada je krajevima u kojima su živeli Albanci vladala otomanska imperija, odbijano da se u društvenom životu primenjuje šerijatsko pravo (Rapi, 1986:60).

U sakupljanju pravila na kojima počiva albansko običajno pravo istakao se Valtazar Bogišić, koji se među prvima počeo baviti ovom tematikom. On je na molbu crnogorskog kneza Nikole 1873. sprovodio anketu o pravnim običajima Crnogoraca. Bogišić je pravio zakonik za mnogo šire okvire nego što je u to vreme bila Crna Gora, tako da je, uporedo sa anketom za Crnu Goru i Hercegovinu, sprovodio i anketu o pravnim običajima Albanaca. Tom prilikom je prikupljena gradja i iz drugih oblasti običajnog prava, koja Bogišiću neposredno nije bila potrebna za izradu crnogorskog građanskog zakonika (Pupovci, 1968:13-24), a pružala je značajne podatke o uređenju kako porodičnih tako i javnih društvenih odnosa među albanskim stanovništvom.

Posebno mesto u sakupljanju pravila albanskog običajnog prava pripada franjevcu Štjefanu Dječoviju (1874-1929), koji je kao katolički sveštenik služio u crkvama u današnjoj Metohiji i severnoj Albaniji. On je krajem XIX i početkom XX veka sakupio glavni deo gradje, a tek posle njegove smrti prikupljeni materijal je objavljen kao zasebna zbirka pod nazivom

Zakonik Ljeke Dukadjinija, 1933. godine. Zbirka sadrži 1263 paragrafa i obrađuje teme kao što su crkva i njena prava prema običajnom pravu, porodica, odnosi u porodici, brak, nasledstvo, domaćinstvo, imovina, rad, zajam, data reč, čast, šteta, ubistvo, institucija staraca i drugo. Pored pravila običajnog prava, Dječovijeva zbirka sadrži i norme moralnog karaktera koje ulaze u okvir običaja, što pomaže u stvaranju celovitije slike o načinu života Albanaca.

S obzirom da ZLD obuhvata skoro sve socijalne, ekonomske i moralne sfere života, da je bio primenjivan u dugom vremenskm periodu, a delom je i danas u upotrebi, detaljnije će biti analizirane oblasti koje doprinose upoznavanju sa uslovima u kojim se razvijalo stanovništvo na Kosovu i Metohiji, kao što su organizacija patrijarhalne porodice, brak i bračni odnosi, položaj žene, nasledjivanje i slično.

Organizacija patrijarhalne porodice

U ZLD stoji da je porodica skup članova koji žive pod jednim krovom, čiji je cilj razmnožavanje čeljadi preko braka, njihovo podizanje u pogledu telesnog, umnog i čulnog razvoja, i nju sačinjavaju kućna čeljad; kad se oni razmnože, dele se na bratstva, bratstva na rodove, rodovi na plemena, plemena na barjak, a svi zajedno sakupljaju se u širu porodicu, koja se zove narod; oni imaju istu domovinu, istu krv, isti jezik i običaje (ZLD, 1986, §18 i §19).

Porodica je osnovni organizacioni oblik društva preko koga se najbolje mogu uočiti njegovi i stari i novi procesi. Albanci na Kosovu i Metohiji pripadaju onim retkim zajednicama Balkana i Evrope, gde su se patrijarhalni oblici kako u društvu tako i u porodici dugo zadržali. Nizak nivo društvenog razvoja u odnosu na druge nacije unutar Balkana ogleda se ne samo na nivou materijalne i duhovne kulture, već i na osnovu društvenog organizovanja života. Patrijarhalni poredak društvenog uredjenja kod Albanaca je i danas prisutan, naročito na selu, a ponegde i u gradu, i pored ubrzanih procesa urbanizacije i industrijalizacije. Oblici tog patrijarhalnog života se ogledaju kroz zadržavanje institucije zadružne porodice, čija je karakteristika veliki broj članova, zajednički posed i sredstva za proizvodnju, zajednička proizvodnja i potrošnja, kao i zajedničko stanovanje (Rapi, 1986:34-35).

Istorijski, etnografski i drugi izvori govore da postojanje zadružne porodice na Kosovu i Metohiji vuče korene od davnina. U narodnoj književnosti i ostalim oblicima folkloru, uspomene na nju su snažno prisutne, dok narod na nju gleda sa dužnim poštovanjem (Rapi, 1995:19). Porodične zadruge na

* Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd.

Kosovu se spominju još u srednjem veku i od tada medju Albancima one važe kao porodični oblik života ljudi (Krasnići, 1959/60). Ako i u savremenim prilikama pitate nekog stanovnika u kosovskom selu za određenu porodicu, on će, ako je zna, odgovoriti da je to jaka porodica ili da je to bila jaka porodica, misleći na zadrugu. Drugi će reći da sada živi u inokosnoj porodici, ali da je pre deceniju ili dve njegova porodica bila zadružnog oblika. Treći, koji živi i radi u gradu ili na nekom drugom mestu van zadružne porodice, a članovi njegove porodice žive na selu u zadružnoj porodici, iako materijalno ne učestvuje u zajedničkom zadružnom fondu, potrudiće se da sagovornika ubedi da i on živi u zadruzi. Sva tri primera govore u prilog činjenici da se u etno-psihici kosovskog čoveka nalaze koreni volje i simpatije prema zadruzi (Rapi, 1995:19). O tome govori i primer porodične zadruge Jakaj iz sela Renovca: "Napredak naše porodice vidim samo u ovakvoj zajednici. U ovakvoj zajednici nekako nam je lakše da živimo i radimo. Naša je zajednica slična radu ruku, jeste videli: jedna ruka pere drugu, a obe peru lice" (Rapi, 1972:111).

Prema kanonu, zadrugom upravlja njen domaćin, poznat i pod nazivom starešina ili gospodar. Medjutim, on nije apsolutni gospodar (Rapi, 1995:71), već za preduzimanje vanrednih poslova obično se traži saglasnost porodičnog veća, sastavljenog od punoletnih muškaraca (Pupovci, 1968:179-180). Domaćin drži zadružnu kesu i ne polaže računa nikome, osim savetu i tutorima porodice. Svi prihodi zaposlenih članova daju se njemu. On raspoređuje prihode i brine se o svim finansijskim potrebama porodice. Sa druge strane, on se trudi da bude vešt i omiljen i da na svakom mestu doprinese većem ličnom i zadružnom autoritetu (Rapi, 1995:73). Vlast domaćina, iako ustanovljena u interesu kolektiva, predstavlja ograničenje individualne slobode članova porodice, jer se od njih očekuje da poštuju volju glave porodice (Begoli, 1979:3). Zadrugari su apsorbovani u kolektivu i njihovi interesi su podređeni interesima zadruge, dok su žene u zadruzi u podređenom položaju (Pupovci, 1968:180). One su bile bez prava da donesu ma kakvu odluku koja se tiče rada i života, i morale su da rade kao fizička radna snaga i da radjaju decu. Medjutim, bile su poštediteljne teških fizičkih poslova, kao što je obrada zemlje. Određenu vrstu autonomnosti medju ženskim članovima porodice imala je domaćica (Rapi, 1986:35-36). Zadrugari se trude da izaberu najpametniju, radnu i iskusnu ženu u porodici za takvu ulogu. Domaćinova žena obično ne može biti domaćica, jer bi to moglo da dovede do nepravdi, na šta je zadruga mnogo osetljiva (Rapi, 1995:74). Njena je dužnost je bila da upravlja ženskim poslovima po ovlašćenju domaćina - nadgleda rad drugih žena i određuje raspored njihovog rada, raspolaže artiklima za ishranu, da se stara o deci dok ostale žene rade i drugo (Begoli, 1979:4). Kao ni domaćin, ni domaćica se

na to mesto ne bira doživotno. Može da bude smenjena ukoliko se ne pokaže dovoljno odgovornom. Druge žene u porodici su morale da sprovede dobijene zadatke od strane domaćice i domaćina.

Veridba i brak

ZLD pridaje veliki značaj instituciji braka. Stupiti u brak znači okući se, povećati domaćinstvo za jedno čeljade više za rad, za prirast dece (ZLD, 1986, §28). Iz date odredbe proističe da u osnovi običajnog prava prema braku stoje dve važne odredbe: ekonomska i biološka, odnosno reproduktivna. Moralna komponenta kao funkcija, iako se ne spominje u samoj odredbi, prisutna je u svakom aktu bračnog života prema običajnom pravu. Medjutim, ako se može govoriti o nekoj zapostavljenoj funkciji braka u njegovom definisanju, onda su to emotivna, vaspitno-obrazovna, kao i funkcija seksualnog zadovoljavanja. Zapostavljanje navedenih komponenti je u vezi sa duhom patrijarhalnosti, koji je dominirao u braku i društvenim odnosima kao jedino važeća ideologija. Takodje, sakupljač običajnih normi Dječovi je bio sveštenik, što je verovatno uticalo da se ne zadržava duže u analizi uloge ovih komponenti u instituciji braka (Rapi, 1986:61). U ZLD se navodi da postoje četiri vrste braka, ali da je samo jedan u skladu sa običajnim pravom, i to: a) stupanje u brak venčanjem. Ostali modaliteti su protivni ili nezakoniti po veri i ZLD; b) žena koja se drži u braku mimo venčanja; c) oteta žena ili devojka, kao i d) brak na probu (ZLD, 1986, §29).

U izboru bračnih partnera za članove svoje porodice glavnu ulogu ima njen domaćin i roditelji. Mladić ima pravo da se brine o svojoj ženidbi samo u slučaju da nema roditelje. Medjutim, ako to nije slučaj, on prema običajnom pravu nema pravo da pravi planove za svoj brak, kao ni da se meša u poslove oko veridbe ili svadbe. Za razliku od mladića, devojka, ni u slučaju da nema roditelje, nema pravo da odlučuje o stupanju u brak, nego tu ulogu preuzimaju braća, bliski ili dalji rođjaci. Ovakvi običaji govore da je brak trebalo da obezbedi kontinuitet patrijarhalnog načina života. Naime, bilo je vrlo važno da se u kuću dovede snaha koja će pomoći održavanju zadružnog života, a ne da bude protiv njega. Smatralo se da takve stvari, važne za budućnost zadruge, mladići ne umeju, pa prema tome i ne mogu da sprovedu. Takodje, mladoženjini roditelji vode računa o poreklu devojke, ko su joj roditelji, stričevi i ujaci, kakva je porodica iz koje dolazi nevesta, prošlost njene porodice i porodice njenih ujaka, kako su te porodice cenjene u sredini u kojoj žive i da li su one, kao porodice, u svojoj prošlosti učinile neko delo koje nije u skladu sa tradicionalnim pravom (Rapi, 1995:75). To govori da je brak služio i kao sredstvo za uspostavljanje bližih odnosa sa

drugim porodicama i bratstvima (Djerdji, 1977:34; Begoli, 1979:138). U prilog ovome govori i tvrdnja da ugovoreni brakovi imaju tri osnovne funkcije: biološku - radjanje dece, naročito muškog pola; ekonomsku - dobijanje još jedne osobe sposobne za rad; i društvenu - stvaranje prijateljskih veza medju plemenima (Djuričić, citirano prema Djerdji, 1977:62).

Nakon veridbe devojka je pripadala mladiću, koji je nije upoznao, i brigu o njoj je preuzimala porodica mladoženje, obezbeđujući joj odeću, obuću i ostalo što je potrebno za devojačku spremu. Međutim, prema ZLD momak ima pravo da raskine veridbu ako mu se to prohte (ZLD, 1986, §42), dok devojka ako joj se mladić za koga je verena ne dopadne, nema pravo da odbije da se uda za njega. U slučaju da devojka ostane pri odluci da raskine veridbu i njeni roditelji uvažavaju takav zahtev, ona nema prava ni da se veri ni da se uda za drugog mladića. Pravo na sklapanje braka ona može steći jedino ako joj odbijeni verenik dozvoli da se uda ili u slučaju da on umre. Sa druge strane, verenik se može oženiti, ali to neće pomoći da devojka bude oslobođena raskinute veridbe. Ako su roditelji devojke bili za to da se ona uda za mladića koga ona ne voli, onda su je oni silom udavali, dajući tom prilikom budućem mužu i metak (novija tradicija), da bi ga upotrebio u slučaju da ona pobegne. Taj gest podrazumevao je da je mladoženja oslobođen dugovanja krvi, odnosno krvne osvete, ukoliko bi ubio odbeglu ženu. Jedini mogući slučaj raskida veridbe sa ženske strane prema albanskom običajnom pravu je kada devojka izjavi pred domaćinom porodice da se nikada neće udati. Tu se radilo o zavetovanim devojka, tzv. tobelijama ili ostajnicama. One su postojale i kod drugih etničkih grupa, i jedino su one od svih žena mogle aktivno da učestvuju u životu sela, odnosno bratsva ili plemena (Begoli, 1979:134).

Iz navedenih redova se zaključuje da je veridba za devojku definitivna, dok za mladića to nije slučaj. I tu su dobro vidljive razlike koje su postojale izmedju polova, kao i nazadna shvatanja patrijarhalnog duha, koji nije poštovao ženu kao ličnost, već kao orudje, dok je muškarac bio privilegovan i smatran kao gospodar života žene. Ovakvi običaji prema Djerdjijevom mišljenju, iako apsurdni i nerazumljivi za XX vek, nastavljaju da se održavaju u savremenim uslovima. Razlozi tih diskriminirajućih shvatanja su utemeljeni u ideji da samo muškarac vredi kao društveno biće. Žena je, sa druge strane, smatrana samo kao vlasništvo muža i njena jedina funkcija je bila da radja decu, po mogućnosti mušku, jer su ona bila poželjnija (Djerdji, 1977:30).

Položaj žene u porodici i društvu

Položaj žene pre braka

Poznato je da je žena u prošlosti bila uvek u potčinjenom položaju u odnosu na muškarca. Zakoni i religija otvoreno su vršili diskriminaciju žene, koja se morala pokoravati volji glave porodice. Nejednakost u procesu proizvodnje uslovlila je i društvenu i pravnu nejednakost polova. Zabrana društvenog komuniciranja medju polovima je bila dvostrana. Ženi se ograničavala i sloboda kretanja, što naročito važi za ženu muslimanske veroispovesti.

Od rođenja dete ženskog pola se nalazi u kući pod vlašću domaćina. On tu vlast ostvaruje nad devojkama preko njenog oca. Budući da punoletstvo znači samo fizičku zrelost devojke za udaju, ženska osoba je i posle sticanja punoletstva bila ograničeno poslovno sposobna u pogledu zaključivanja pravnih poslova, čak i kada je reč o njenoj devojačkoj spremi, što takodje govori o njenom potčinjenom položaju (Begoli, 1979:134). Međutim, ženski članovi domaćinstva nisu se bavili teškim fizičkim poslovima, kao ni poslovima važnim za dobrobit zadruge. Devojke koje su verene bavile su se uglavnom samo pripremanjem devojačke spreme. Primer jedne velike zadružne porodice iz okoline Peći (Krasnići, 1957:5) govori da su se deca mlada verila, jer je svako želeo da se sprijatelji sa dobrom porodicom, a često su takvi odnosi medju starim porodicama bili tradicija i prenosili se s kolena na koleno (Djerdji, 1977:34), tako da je još u ranom detinjstvu i bez pitanja dece domaćin porodice, u dogovoru sa drugim muškarcima, zaručivao mnoge devojke i mladiće iz svoje porodice. Prema ZLD (§59, §62) deca su dužna da budu pokorna prema ocu. On ima pravo da tuče, veže, zatvori, pa i da ubije dete i za učinjeno ubistvo ne odgovara, jer se smatra da je ubio sebe (Pupovci, 1968:72).

Jedan od glavnih razloga što žena svoj inferiorni položaj u odnosu na muškarca vidi kao gotovo prirodnu pojavu leži u vaspitanju dece. Ono je jednostrano i već u ranom detinjstvu počinje da se oseća razlika izmedju dva pola. Odvajanje je vršeno rigidno i preventivno, tako da deca nemaju priliku da se bolje upoznaju, da stvore bliske prijateljske odnose gde bi se osećali kao potvrđene osobe i što bi im pomoglo da se pripreme za život. Zbog toga, Djerdji postavlja pitanje na koji način će devojka, ukoliko se razvija stalno zatvorena i sputana, bez ikakvih iskustava u stvaranju prijateljskih i društvenih odnosa, biti sposobna za brak i roditeljstvo? Albanske devojke stiču samo vaspitanje u okviru kuće. Kako rastu počinju da se susreću sa zabranama i ukorima, tako da se često zatvaraju u sebe, postepeno gube samopouzdanje i počinju da igraju ulogu koju su im drugi odredili (Djerdji, 1977:31). Majke i ostale žene iz porodice su zadužene za proces

socializacije devojčica. Od ranog detinjstva im se nameće ubedjenje da su muškarci ti koji podnose najveći teret izdržavanja porodice i da je to razlog zašto treba da se poštuju više nego žene. Poslušnost žena treba da se pokazuje na razne načine: da ustane kada muškarac udje u prostoriju u kojoj se nalazi, da se ponaša smerno, da ne peva ili ne pleše pred muškarcima, što se smatralo kao velika sramota i "nemoralno" ponašanje (Rapi, 1986:100).

Da albanska žena nije imala nikakvih prava u roditeljskoj kući i da je morala da se potčinjava volji oca govori i to da ona nije imala pravo na nasledstvo kod roditelja, jer kanon ženu računa kao višak u kući. Roditelji ne vode računa ni o devojačkoj spremi kao ni o bilo čemu što joj je potrebno za udaju i brigu o tome vode roditelji momka koji je devojku verio (ZLD, član 20). Žene u albanskom plemenskom društvu nisu smatrane ni srođnicima u punom smislu reči, jer ko ne nasledjuje ne smatra se srođnikom. Čak i najudaljeniji bratstvenik (ili saplemenik) imao je prednost nad kćerima i sestrama (Pupovci, 1968:86). Ako se iskorene svi muškarci jedne kuće da je stotinu kćeri izašlo iz te kuće, ni one nemaju pravo da se mešaju u nasledstvo roditelja, ni njihovi sinovi i kćeri. "Unuk od kćeri ne može se meriti s unukom stričeva" (ZLD, §92). Međutim, iako ne nasleduju zaostavštinu umrlog oca, kćeri imaju pravo na izdržavanje i pristojno udomljenje, odnosno pravo na izdržavanje u slučaju razvoda, koji je, inače, retka pojava u tom društvu (Pupovci, 1968: 200).

Položaj žene nakon veridbe i udaje

Nakon veridbe samo se pooštava režim zatvorenosti devojke u roditeljskom domu. Njenom udajom menja se samo "vlastodržac", jer vlast domaćina roditeljske kuće prelazi na muževljevu kuću, a očinska vlast na muža (Begoli, 1979:134). Za sve devojke, ali i za Albance uopšte, brak predstavlja najvažniji događaj u životu. Prema pravilima ZLD žena duguje pokornost mužu. Ona ne može učestvovati u javnom životu. Takođe, ona ne može biti naslednik, a nema ni prava nad decom, o čemu će kasnije biti reči. Žena nema prava u kući, jer predstavlja "mijeh za nošenje dokle god bude u muževljevoj kući, jer se roditelji nje odriču; zadržavaju za sebe i na sebi odgovornost za nju, ali i zahtijevaju opravdanje ako je nešto snadje" (ZLD, član 29). Iz navedenog se vidi da je žena lišena mnogih prava, među njima i građanskih. Međutim, prema običajnom pravu ona ima i niz prava, među kojima ne podleže krvnoj osveti ni ukoliko ubije nekog. Naime, umesto nje odgovara neko iz njenog roda, tj. otac i braća; kad žena kao posrednik udje među zavadjene mora "prestati puška", kao i muškarac može dati besu (obećanje ili tvrdu veru), a muž se stara o odeći i obući žene i o svemu ostalom što joj je potrebno za život i dužan je da čuva njenu čast.

U patrijarhalnom albanskom plemenskom društvu položaj muža i žene je bio određen u zavisnosti od položaja koji zauzimaju prema svojini nad sredstvima za proizvodnju. Muž raspolaže sredstvima za proizvodnju, dok je žena iz toga isključena. Iz tog razloga su sve odredbe ZLD usmerene na to da sačuvaju privilegovan položaj muža u pogledu svojine i da zaštite njegovu vlast nad ženom, koju on eksploatiše. Iako se način proizvodnje u plemenskom društvu menjao, te promene nisu stigle dotle da sruše odnose koji su bili u osnovi ovog društva (Pupovci, 1968:73-74).

Rad žene, koji je sam po sebi veoma težak, ali i veoma značajan za svakodnevni život, smatrao se drugorazrednim u odnosu na rad muža, koji je nosilac porodične privrede. Zato je ona primorana da u pogledu osnovnih životnih potreba bude zavisna od muža. Njeni poslovi su uglavnom bili vezani za kuću, decu, kao i lakše poljske radove. Učešće žene u proizvodnji, s izrazito uslužnim karakterom u odnosu na rad muža, vremenom je određivalo i društveni i pravni položaj žene prema ZLD, položaj podređenosti mužu. Njena glavna funkcija je da bude muževljeva žena i majka njegove dece (Pupovci, 1968:74).

Težak položaj žene ogledao se u obavljanju niza složenih radnih uloga i to bez protesta i otpora. Ona je morala strogo da pazi da nikome ne okrene leđa, da okrene lice prema onome ko dolazi i odlazi, da ustane čak i sa teretom na leđima u slučaju nailaska muškarca, naročito starijih, što je sve znak poniznosti i poštovanja muških članova (Rapi, 1986:44). U patrijarhalnim porodicama je naročito bio težak položaj najmladje snahe, s obzirom da ju je svekar mogao oterati i protiv sinovljeve volje. Stoga, ona se obavezno morala potčinjavati, kako muževljevim naredbama, tako i naredbama ostalih članova porodice (Begoli, 1979:138).

Odnosi bračnih partnera, u suštini, svode se na prava muža prema ženi i njegovu vlast nad njom. Glavna karakteristika supružničkog odnosa bila je vlast muža i podređenost žene, što znači da pravima muža odgovaraju obaveze žene (Begoli, 1979:142). Muža i ženu nije bilo pristojno videti da razgovaraju medju sobom čak ni pred ostalim članovima porodice. Izbegavali su da sednu jedno blizu drugog i gotovo nikada se nisu oslovljavali imenom, nego sa "hej" i "ti", a umesto imena koristili su zamenice "on" i "ona". Medjutim, ovakvi odnosi su počeli da se menjaju, tako da mlađji bračni parovi uspostavljaju bliskije medjusobne odnose, što često ne nailazi na odobravanje starijih članova porodice (Rapi, 1995:80).

Značaj dece. Za patrijarhalnu porodicu deca imaju veliki značaj. U prvom redu, time se povećava radna snaga, porodica i njena tradicija nastavljaju da žive, a deca i nasledjuju porodičnu imovinu. To je ujedno izvesna garancija

roditeljima da će biti zbrinuti u starosti. Stoga, radjanje dece, naročito muške, predstavlja veliku sreću i slavlje. Medjutim, velika je razlika pravljenja kada se rodi muško odnosno žensko dete. Kada se rodi žensko, albanska narodna izreka kaže da plaču i kućne grede, dok kada se rodi dečak - one pevaju. I prema ZLD uvek su se u braku priželjkivala muška deca, jer ona predstavljaju nastavak porodične loze i tradicije. Na Kosovu je bio običaj da kad se rodi samo muško dete, puca se iz puške ili nekog drugog vatrenog oružja.

Kod žitelja Kosova i Metohije, bez obzira na to kojoj narodnosti pripadaju, brak bez dece se smatra kao prokletstvo, kazna od Boga, koja se treba prihvatiti kao opomena. Takodje, ako se u braku radjaju samo ženska deca, on se smatra nesrećnim. Stoga, brak je poželjan i srećan samo u slučaju radjanja muške dece. Nisu retki ni slučajevi venčanja tek pošto žena rodi muško dete (Begoli, 1979:142).

Supružnici koji nemaju dece, čine sve da do njih dodju. Jedan od načina zadovoljavanja ove želje je i konkubinat, tj. dovodjenje u kuću druge žene radi obezbeđivanja potomstva. Iako se običajnim pravom ne odobrava mnogoženstvo, a deca dobijena sa nevenčanom ženom se smatraju kao nezakonita i uskraćuje im se pravo nasledjivanja (ZLD, član 32), konkubinat koji nije imao karakter zadovoljavanja samo polnih odnosa i drugih osećanja, već mu je glavna funkcija radjanje muškog deteta, smatra se poželjnim, a decu rodjenu u takvim zajednicama izjednačava sa bračnom sa svim pravima (Djerdji, 1977:38; Rapi, 1986:76). Prema tome, albanska žena se ne ceni toliko prema svojoj lepoti, koliko prema deci, koja su njena jedina ambicija. U slučaju da u braku, čiji je glavni cilj radjanje dece, nema potomstva, žena sebe smatra za krivca (Djerdji, 1977:38).

Položaj žene u slučaju smrti muža ili razvoda

U slučaju smrti supruga, udovica ima pravo na izdržavanje u vidu udovičkog užitka. Medjutim, da bi na to imala pravo, mora ispuniti dva uslova: da je rodila decu (koja su muževljeva), posebno sinove, i da je do smrti muža živela u zajednici sa njim (da nije trajno prestala zajednica izmedju supružnika, npr. da je muž nije oterao). Udovica na izdržavanje ima pravo do preudaje, odnosno do svoje smrti (Pupovci, 1968: 204). Bilo je i slučajeva da posle smrti muža, udovica sklopi brak sa njegovim bratom, koji je najmladji po godinama. Postojanje leviratskog braka objašnjava se ekonomskim i socijalnim motivima. Njegov glavni cilj je da se udovica, kao radna snaga ili kao majka, zadrži u kući, dok takva vrsta ženidbe nije iziskivala ponovne troškove. Na taj način se i održavalo prijateljstvo izmedju plemena, odnosno bratstava (Begoli, 1979:144). Udovica bez dece

može ostati u muževljevoj kući ako njeni roditelji daju pristanak. Ukoliko ima udate kćeri, ona može da ode kod neke od njih, s tim što bi dobijala i dalje izdržavanje u vidu hrane od strane muževljeve porodice. Ukoliko ima sina, on bi je izdržavao, s tim što je sin imao pravo da otera majku, ukoliko bi, kako se kaže, bila "svadjalica" i u tom slučaju bi samo godinu dana imala pravo na uživanje muževljeve zaostavštine (Pupovci, 1968:204).

Običajno pravo lišava ženu prava na decu. Ona su vlasništvo muža. U slučaju razvoda, odnosno ukoliko muž otera ženu, ili preudaje (ako je udovica), deca ostaju kod oca ili u očevoj porodici. Izuzetak se može dogoditi jedino ako muž pristane da oteranoj ženi dopusti da sa sobom povede jednu kćer. Ukoliko je oterana žena u drugom stanju, dužna je da se porodi i ostavi novorodjenče u muževljevoj kući (Djerdji, 1977:42). U slučaju da oterana žena ima sina koga doji, iako se odvaja od njega, muž je dužan za to vreme da joj odredi neko mesto oko svoje kuće gde bi donosio sina na podoj i da je izdržava odećom, obućom i hranom (ZLD, član 31). Stoga, između majke i deteta postojala je samo moralna veza (Begoli, 1979:144).

Razvod je, kao što je već navedeno, naročito na selu bio veoma retka pojava. Treba naglasiti da je to bila samo privilegija muškarca. Međutim, s obzirom da je razvod za muža predstavljao materijalnu štetu, on se pojavljuje kao vanredna radnja koja je izazvana jakim razlozima. Najvažniji od njih je ženino neverstvo (Begoli, 1979:143). U tom slučaju muž je imao pravo i da ubije ženu (ZLD, član 31).

Kao što patrijarhalna svest i način života stanovništva Kosova i Metohije još uvek u znatnoj meri određuju njihov odnos prema braku, tako se ni stavovi u vezi razvoda braka nisu mnogo promenili. To potvrđuje i činjenica da stanovnici Kosmeta, a naročito pripadnici albanske nacionalnosti, imaju najniže stope razvoda braka. Jak osećaj pripadnosti bratstvu i plemenu (fisu) i bojazan da će da naškodi kolektivnim interesima često ne dopušta pojedincu da sprovodi u delo sopstvene stavove u vezi sa bračnim odnosima. Stoga, samo jak razlog (koji odobrava sredina, tj. javno mnjenje) može da dovede do razvoda. Među njima je najsnažniji bračni sterilitet, odnosno nemogućnost radjanja dece, dok su jaki razlozi i ukoliko je žena (a ne muž) neverna ili ako nije poštena (ako krade i rasipa kućna bogatstva). Ponekad motiv može biti i nesloga između bračnih partnera (Rapi, 1986:320).

Značajno je napomenuti da kod Albanaca na Kosovu i Metohiji običajni sud, odnosno, institucija staraca (sačinjavaju je stari vidjeni ljudi koji imaju porodični i lični autoritet u javnom mnjenju) ima i dalje značajnu ulogu u rešavanju bračnih sukoba. U gradskim sredinama ova institucija nije toliko

jaka kao na selu, i postoji više kao svedok koji će pred javnim mnjenjem opravdati čin razvoda, a manje kao organ koji može rešiti bračni sukob. Odluke običajnog suda se sprovode na osnovu date reči (bese) i ukoliko se ona izda ili neodrža, počinitelj biva prezren od strane javnog mnjenja ili, čak, pada u krvnu osvetu. Jedan primer iz opštine Klina iz prve polovine 1980-ih pokazuje koliko se poštuje odluka institucije staraca: porodice Dedaj (selo Dedaj, opština Klina) i Laskaj (selo Brdosane, opština Djakovica) su tradicionalno živele u prijateljskim odnosima. Međutim, dogodilo se da snaja porodice Dedaj zbog maltretiranja ostavi muža i dete, i potraži pomoć kod jednog člana običajnog suda. Zasedalo je veće staraca, saslušali su obe strane i našli da porodica Dedaj nije valjano postupala prema snaji. Međutim, i pored toga nisu usvojili zahtev za razvod braka, već su tražili da porodica Dedaj dâ besu da ubuduće neće biti maltretiranja, na šta je porodica Laskaj, iz koje je rodom snaja, pristala. Posle toga je Djerdj Rapi u svom istraživanju konstatovao da porodica Dedaj besu održava i da su se, posle posredovanja običajnog suda, sukobi u porodici izgladili.

Na osnovu svog istraživanja o braku Albanaca na Kosovu i Metohiji, Djerdj Rapi (1986) je naveo koji su glavni *faktori koji utiču na nisku stopu razvoda brakova* kod ove populacije:

1) *Porodična organizacija*. Veliki broj proširenih i zadružnih porodica, uloga muških članova porodice i nezavidan položaj žene su značajni razlozi koji doprinose održavanju *patrijarhalne porodične organizacije* kod Albanaca na Kosovu i Metohiji. Ženi, s obzirom da pored bračne ima i ulogu dodatne radne snage u porodici, muž oprašta većinu grešaka koje počini (osim preljube). Takođe, on time pokazuje da *poštuje roditelje* i njihov izbor snaje. "Da sam je sam uzeo ne bi je trpeo, ali pošto me je verio otac, ne mogu pogaziti njegovu reč. Prijatelji su dobri, i da im ja otpustim ćerku na njih i na nas će pasti sramota" (tipičan stav muškaraca iz kosovskih sela, prema mišljenju Rapija). Jedan od motiva za izostanak razvoda su i *deca*, jer ona zahtevaju mnogo brige i angažovanja, a s obzirom da deca ostaju sa ocem, on im pored svakodnevnih radnih obaveza to ne može pružiti. *Bigamija* i *levirat* su pojave koje se još uvek održavaju, mada u malom broju, među seoskim stanovništvom Kosova i Metohije. U slučaju da nema dece sa prvom ženom (a ponekad i iz besa), muž dovodi drugu ženu, ali se prva zadržava u kući. Važno je naglasiti da ovakve slučajeve zvanična statistika ne beleži, jer se oni ne prijavljuju odgovarajućim institucijama.

Faktor koji možda u najvećoj meri utiče na nisku stopu razvoda na Kosovu i Metohiji je shvatanje da *ženu ne treba otpustiti*. Javno mnjenje je još uvek

značajno i smatra se velikom sramotom da se žena otera zbog nekog malog razloga. To, ujedno, znači da se kvari prijateljstvo između porodica, a također se porodica oterane žene (otac i braća) može osvetiti da bi "spasila obraz" ukoliko razlozi prekida braka nisu dovoljno valjani.

2) *Način spremanja devojke*. Prema običajnom pravu mladoženja i njegovi roditelji treba da obezbede sve što je potrebno nevesti za udaju i devojačku spremu. Ovakvi običaji su u gradovima uglavnom prestali da se poštuju, dok su u selima oni i dalje prisutni. Izdatak za devojku je veoma značajan u finansijskom smislu, čak i za imućnije porodice. Stoga, razvesti se od žene na koju je potrošeno toliko novca ne ide u prilog ni mužu ni porodici. S obzirom da u porodici obično ima nekoliko braće, oni imaju prednost u odnosu na već "zbrinutog", a također prednost u porodici ima i udovac, jer je njemu preča pomoć, mada i tada sa finansijske strane to nije lako izvesti: "Spasio me Bog da mi ne umre žena, jer kako bi mogao ja da platim drugu ženu da se spremi kod ovakve skupoće" (selo Budisavci, opština Klina).

3) *Polna struktura*. Autori sa Kosova i Metohije smatraju da je jedan od razloga i to što Albanci sa Kosova i Metohije imaju veći broj muškaraca od žena, naročito u prošlosti, i pored toga što, prema običajnom pravu, žena nikad nije podlegala zakonima krvne osvete, a smatralo se velikom sramotom ako se žena ubije za sitnicu. Veliki broj muškaraca u odnosu na žene se može objasniti činjenicom da muškarci u porodici imaju određene privilegije u odnosu na žene - imaju kvalitetniju odeću i obuću, jer žene retko izlaze van okvira domaćinstva, a polaže se i veća pažnja na zdravlje i lekarsku kontrolu muškaraca. Takođe, ratovi nisu smanjili muški fond kod Albanaca, kao što je to bio slučaj u nekim drugim krajevima zemlje. U takvim uslovima muškarac se ne odlučuje lako da napusti ženu. On je može oterati, ali da bi se ponovo oženio treba da ima dobre prijatelje, da njegova porodica uživa dobar glas, bude bogata i spremna da izdvoji sredstva za ponovnu ženidbu.

Navedeni faktori predstavljaju samo jedan deo razloga koji osvetljavaju problematiku niske stope razvoda Albanaca sa Kosova i Metohije i mogu se podvesti pod faktore koji vrše indirektan uticaj. Takođe, oni imaju veći uticaj na seosko stanovništvo. Pored njih, treba reći da je značajan i uticaj katoličke crkve u ovom smeru, koji jednako utiče i na gradsku i seosku sredinu. Sa druge strane, Islam dozvoljava razvod, ali s obzirom da odobrava i mnogoženstvo i propoveda da je žena "obraz muškarca", negativno utiče na odluku o razvodu.

* * *

Patrijarhalno shvatanje porodičnog života uslovljeno je istorijskim događajima. Život pod turskom vlašću ostavio je duboke rane i u društvenim i u porodičnim odnosima stanovništva Kosova i Metohije. Pravna nezaštićenost naroda od strane Turaka, nizak nivo sredstava za proizvodnju, još niži standard ljudi ovog dela zemlje, činili su da se bezbednost potraži pod okriljem porodice, bratstva i plemena. Tako su ojačale pozicije porodice. Zadržna porodica u očima drugih je predstavljala siguran oblik života. Obezbeđivala je egzistenciju svojih članova. Običajno pravo je nastalo i razvijalo se pod takvim surovim uslovima života, kodifikovalo način života i pri tome se zanemarivala individualnost, a forsirao kolektiv, velike porodice, solidarnost i pokornost autoritetu. Ceo ZLD prožima religiozni duh, koji se najvidljivije izražava kod institucije braka. Takođe, on u najgori položaj stavlja ženu, koja nije cenjena kao ličnost, nije imala pravo odlučivanja i što je više zapostavljala sebe u interesu muža, dece i porodice, što je više muške dece rodila to je u porodici bila više cenjena. Takvo diskriminativno tretiranje žena postao je sastavni deo "pogleda" na svet albanskog društva (Rapi, 1986:75). U životu koji je ženi donosio malo zadovoljstva, a veoma mnogo patnje, frustracija, odbijanja i poniženja, jedini smisao življenja predstavljalo je radjanje i odgajanje dece. Međutim, postavlja se pitanje da li je i koliko žena, zapostavljana, bez uticaja van porodice, slabo obrazovana i nepripremljena za život, psihički sposobna za ulogu majke. Ako je ona prvi vaspitač dece, a pri tome je neuka, kako može da se očekuje obrazovanje i progres. Takođe se navodi da se žena smatra nosiocem, tj. čuvarem tradicionalnih vrednosti, iako su one okrenute protiv nje same. Na novitete žene gledaju sa velikim nepoverenjem i oprezom i prihvatiće ih jedino ako su sigurne da one neće biti odgovorne za ugrožavanje kontinuiteta tradicionalnog načina života i interesa srodnika (Koljići, navedeno prema Djerđji, 1977:50). Međutim, promene u smeru emancipacije i individualizacije sve više su prisutne, naročito u gradskim sredinama, što govori da kod stanovništva Kosova i Metohije duh patrijarhalnosti i tradicionalni način razmišljanja gube na značaju, a sve brže jača proces društvene tranzicije.

Literatura

- AGANI, Hilmi (1962). "Ninullat në letërsinë popullore shqipe", *Gjurmime albanologjike* nu.1 (Prishtinë).
- BEGOLLI, Valbona (1976). "Pozita shoqërore-ekonomike e femrës në Kosovë", *Economia*, nu. 2 (Prishtinë).
- BEGOLLI, Valbona (1979). "Položaj žene na Kosovu prema običajnom pravu", *Obeležja* br. 6 (Priština).
- DJEČOVI, Štjefen Konstantin (sakupio i kodifikovao) (1986). *Kanon Ljeke Dukadjinija*, posthumno delo (Zagreb: Stvarnost).
- GJERGJI, Lush (1977). *Roli i femrës shqiptare në familje dhe shoqëri* (Sarajevë).
- HALILI, Ragip (1983). "Utica tradicionalnih običaja i normi na pojavu nekih negativnih ponašanja i krivičnih dela protiv braka i porodice na Kosovu", *Gjurmime albanologjike - folklor dhe etnologji*, nu. 13 (Prishtinë).
- ISLAMI, Hivzi (1973). "Transformimet strukturale të familjeve të Kosovës", *Gjurmime Albanologjike – folklor dhe etnologji*, nu. 3 (Prishtinë).
- ISLAMI, Hivzi (1974). "Neke značajnije karakteristike novijeg razvoja porodice i domaćinstava Kosova, s osvrtom na prošireni tip", *Sociološki pregled*, br. 2-3 (Beograd).
- ISLAMI, Hivzi (1978). "Disa karakteristika shoqërore-kulturore të fshatit të Kosovës", *Gjurmime Albanologjike – folklor dhe etnologji*, nu. 8 (Prishtinë).
- KRASNIQI, Mark (1957) "Organizimi i jetës shoqërore në një familje të madhe në rrethin e Pejës", *Përparimi*, nu. 5 (Prishtinë).
- KRASNIQI, Mark (1959-1960). "Šiptarska porodična zadruga u kosovsko-metohijskoj oblasti", *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije*, br. 4-5.
- KRASNIQI, Mark (1962). Ekonomski aspekti šiptarske porodične zadruge na Kosovu i Metohiji, u *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta* (Priština).
- KRASNIQI, Mark (1974). "Disa probleme të evolucionit të familjes shqiptare në Kosovë", *Gjurmime Albanologjike – folklor dhe etnologji*, nu. 2 (Prishtinë).
- KRASNIQI, Mark (1990). "Roli i traditës në vetëdijen reprodutive ndër sqiptarët de mundësia e transformimit të saj", *Gjurmime Albanologjike – folklor dhe etnologji*, nu. 19 (Prishtinë).
- PLANA, Shefqet (1970). "Këngët e lindjes dhe ninullat shqiptare", *Buletin i Muzeut të Kosovës* nu. 10 (Prishtinë).
- PUPOVCI, Syrja (1967). "Kanuni i Lekë Dukagjinit (burimet, origjina, emri dhe vlefshmenija)", *Përparimi*, nu 8 (Prishtinë).
- PUPOVCI, Syrja (1968). *Gradjansko-pravni odnosi u zakoniku Leke Dukadjinija* (Priština).

- RRAPI, Gjergj (1972). "O porodičnoj zadruzi Jakaj iz sela Renovca", *Sociologija*, br. 1 (Beograd).
- RRAPI, Gjergj (1975). "O porodičnoj zadruzi - tekiji", *Sociologija sela* br. 11-12 (Zagreb).
- RRAPI, Gjergj (1986). *Brak Albanaca na Kosovu* (doktorska disertacija u rukopisu), (Beograd: Filozofski fakultet).
- RRAPI, Gjergj (1995). *Savremene albanske zadružne porodice na Kosovu*, (Beograd: Institut za sociološka istraživanja).
- SYLEJMANI, F. (1989). *Lindja, martesë dhe mortja në Malësit e Tetovës*, Prishtinë.
- XEMAJ, Ukë (1990). "Mbijetojat arkaike në strukturën dhe organizimin e familjes shqiptare në Kosovë", *Gjurmime Albanologjike – folklor dhe etnologji*, nu. 19, (Prishtinë).
- ZOJZI, Rrok (1972). "Aspekte të kalimit nga familja patriarkale në familjen e re socialiste", *Etnografia shqiptare*, nu. 4 (Tiranë: Instituti i historisë, Sektori i etnografisë).

Jelena Predojević

Tradicionalni bračni i porodični odnosi albanskog stanovništva sa Kosova i Metohije u svetlu Zakonika Ljeke Dukadjinija

Rezi me

Zakonik Ljeke Dukadjinija (ZLD) je umnogome uticao na način života albanskog stanovništva. On predstavlja skup pravila i normi kojima su oni uređivali svoje odnose, a smatra se da to delom čine i danas. S obzirom da ZLD obuhvata skoro sve socijalne, ekonomske i moralne sfere života, u radu su analizirane oblasti koje doprinose upoznavanju sa uslovima u kojima se razvijalo stanovništvo na Kosovu i Metohiji, kao što su organizacija patrijarhalne porodice, bračni odnosi, položaj žene, nasledjivanje i slično.

Patrijarhalni poredak društvenog uređenja kod Albanaca je i danas prisutan, naročito na selu, a ponegde i u gradu, i pored ubrzanih procesa urbanizacije i industrijalizacije. Oblici tog patrijarhalnog života se ogledaju kroz zadržavanje institucije zadržane porodice, čija je karakteristika veliki broj članova, zajednički posed i sredstva za proizvodnju, zajednička proizvodnja i potrošnja, kao i zajedničko stanovanje. Veliki broj autora je mišljenja da se u etno-psihologiji kosovskog čoveka još uvek nalaze koreni volje i simpatije prema zadruzi.

Zadrugom upravlja njen domaćin, a njegova vlast, iako ustanovljena u interesu kolektiva, predstavlja ograničenje individualne slobode članova porodice, jer se od njih očekuje da poštuju volju glave porodice. Zadružna porodica u očima drugih je predstavljala siguran oblik života. Obezbeđivala je egzistenciju svojih članova. Običajno pravo je nastalo i razvijalo se pod surovim uslovima života, kodifikovalo način života i pri tome se zanemarivala individualnost, a forsirao kolektiv, velike porodice, solidarnost i pokornost autoritetu. Ceo ZLD prožima religiozni duh, koji se najvidljivije izražava kod institucije braka. Takođe, on u najgori položaj stavlja ženu, koja nije cenjena kao ličnost, nije imala pravo odlučivanja i što je više zapostavljala sebe u interesu muža, dece i porodice, što je više muške dece rodila, to je u porodici bila više cenjena. Takvo diskriminativno tretiranje žena se smatra sastavnim delom "pogleda" na svet albanskog društva. U životu koji je ženi donosio malo zadovoljstva, a veoma mnogo patnje, frustracija, odbijanja i poniženja, jedini smisao življenja predstavljalo je radjanje i odgajanje dece. Međutim, postavlja se pitanje da li je i koliko žena, zapostavljana, bez uticaja van porodice, slabo obrazovana i nepripremljena za život, sposobna za ulogu majke. Ako je ona prvi vaspitač dece, a pri tome je neuka, kako može da se očekuje obrazovanje i progres. Takođe se navodi da se žena smatra nosiocem, tj. čuvarem tradicionalnih vrednosti, iako su one okrenute protiv nje same. Na novitete žene gledaju sa velikim nepoverenjem i oprezom i prihvatiće ih jedino ako su sigurne da one neće biti odgovorne za ugrožavanje kontinuiteta tradicionalnog načina života i interesa srodnika.

Ključne reči: *Zakonik Ljeke Dukadjinija, Albanci, brak, porodica, žena*

Jelena Predojević

Traditional Marriage and Family Relations of the Albanian Population from Kosovo and Metohia in the Light of Leka Dukajini Code

S u m m a r y

The Leka Dukajini Code (LDC) influenced the way of life of Albanian population to a great extent. It represents a set of rules and norms by which they regulated their relations, and it is believed that they still do so presently as well to some extent. Taking into consideration that LDC includes almost all social, economic and moral spheres of life, this paper analyzes the fields which contribute to the familiarization with the conditions in which the Kosovo and Metohia population developed, such as the organization of the patriarchal family, marriage relations, the position of women, inheritance, and similar.

The patriarchy with Albanians is still present today, especially in the villages, and here and there in towns, despite the escalated process of urbanization and industrialization. Manifestations of this patriarchal way of life are reflected through the maintenance of the institutions of family clans, whose characteristics are a large number of families, mutual property and production means, mutual production and consumption as well as communal living. A large number of authors believes that in the ethno-psyche of every Albanian there are still roots of will and sympathy towards clans.

A clan is governed by its head, and his authority, although established on the interests of the group, presents limited individual freedom for the members of the family because it is expected from them to respect the will of the head of the family. Family clans in the eyes of others represents a secure way of life. Common law arose and developed under cruel life conditions, codified the way of life and in that way neglected individuality yet imposed the group, large families, solidarity and submissiveness to authority. The whole LDC is imbued with religious spirit, which is most obviously expressed with the institution of marriage. It also puts the woman in the worst position, who is not respected as a woman, who has no right in decision making, and the more she neglected herself in interest of her husband, children and family, the more male children she gave birth to, the more she was respected in the family. Such discriminatory treatment of women is considered an integral part of the "view" on life of Albanian society. In a life which brought little satisfaction to the woman, and much suffering, frustration, rejection and humiliation, the only meaning of life would represent giving birth and raising children. However, the following question is imposed: how much a woman, neglected, without influence outside the family, poorly educated and unprepared for life, is capable for the role of a mother. If she is the first tutor of the children, and in addition uneducated, how can education and progress be expected. It is also stated that the woman is regarded as the bearer, namely guardian of traditional values, although they are turned against herself. Women regard the innovations with great distrust and cautiousness and will accept it only if they are sure that they will not be responsible for endangering the continuity of the traditional way of life and interests of her relatives.

Key words: *Leka Dukajini Code, Albanians, marriage, family, woman*

